

FRIED ISTVÁN

Sziklay László pályájának emlékezete

Tizennégy évig utaztam ide-oda, s az utolsó utazáskor, amikor elbúcsúztam az alsóvárosi templom későgótikus épületétől, az öreg temető kőkerítésétől, és attól az egyemeletes sarokháztól, amely minden héten üdvözölt, kicsordult szememből a könny...

(Sziklay László: Egy kassai polgár emlékezete)

Wiedererinnerung ist zugleich Metamorphose (A visszaemlékezés egyúttal átváltozás is)

(Wilhelm Dilthey)

1978 és 1983 között vetette papírra Sziklay László visszaemlékezéseit, amelyek a magyar művelődéstörténet több körét járják be, hogy egyfelől a mainapság egyre többek által művelt mikro-történelem egy változatára szolgáltatassanak példát (beleértve a mentalitástörténetet), másfelől egy jellegzetesen-küzdelmesen közép-európai, kelet-közép-európai értelmiségi-polgári pálya „műhelytitkai”-ba avassanak be. Az *Egy kassai polgár emlékei* címen, Pozsonyban, 2003-ban, a Kalligram Kiadó gondozásában (Tóth László lektori munkájának segítségével) megjelentetett és levélformát imitáló, hangsúlyozottan személyes hangvételű visszaemlékezés címével meg avval, hogy a Városról beszél (amelynek néven nevezése, tulajdonnévi „megszólítása” helyett allegorikus jelentőséget tulajdonít), a mai olvasó előtt Márai Sándor önéletrajzát (*Egy polgár vallo-másai*) és *Kassai őriáratát* (meg még talán *A kassai polgárokat*) idézi föl, háttérben a Cassovia-metszetet megőrkítő verssel. S teszi ezt annak ellenére, hogy Márai Sándor neve, személyisége, önéletrajza még „véletlenül” sem merül föl, mint ahogy hiába keressük a Városban élt, innen a prágai szenátorságra választott Grosschmid Géza (Márai édesapja) említését. Jóllehet – elismerve a lényegi különbségeket, például azt, hogy – Márai lényegében tartósabban csak gyerekként, az Osztrák–Magyar Monarchia „perifériáján” élt Kassán, míg Sziklay László kisgyermekkorai éveit után megtapasztalhatta, apja révén megkülönböztetően átélhette a kisebbségi magyar sorsát: a módosult kapcsolatok a „világ”-hoz, a Trianon után több országba szétszóródott magyarsághoz, a magyar nyelvhez és irodalomhoz, Közép-Európához. Így nem utolsósorban az inkább körülírható, irodalmi és szociográfiai művekből kiolvasható, esettanulmányokban példázódó „polgári” értékrend értelmezését és értékelését a „helyszínen” tanulmányozhatta. Ugyanakkor az a „tér”, amelyben Márai és Sziklay gondolati létrajza közvetítődik, számos ponton lehetne rokonítható. Az a tény, hogy Márai neve még ott sem bukkan föl, ahol logikus lenne (például a Sziklay Ferenc vezette Kazinczy Társaság könyvkiadási, -terjesztési munkáiban, a szlovenszkói magyar lírai antológiát emlegetve), talán magyarázható az emlékezések megszületésének évszámával; ezekben az időkben ugyanis Márairól nemigen lehetett pozitívan nyilatkozni Magyarországon; és még az a Sőtér István is, aki különféle tanulmányköteteiben szívesen közölte újra ko-

rábban közzétett dolgozatait, mintha megfeledezett volna arról, hogy a *Szindbád hazamegy* milyen szerepet játszott Krúdyról szóló írásai létrehozásában. Feltűnő, hogy – és ez már Márai és Sziklay látásmódjának eredendő különbözőségeit illeti – Márai viszonylag keveset beszél apjának kisebbségpolitikai tevékenységéről, ügyvédi és politikusi küzdelmeiről, amelyek részben „belső” pártcsatározások voltak a különféle (cseh-)szlovákiai magyar elképzelések, irányzatok, világnézeti szövetkezések, önmeghatározások között. Ezzel szemben Sziklay apa-képének lényeges összetevője az a heroikus szervezőmunka, amely a talán túl magánosra tételezett Sziklay Ferenc életútjának meghatározója volt. A Sziklay-kötetben egyrésztől plasztikus képet kapunk az apa változatos sorsfordulatairól, e sorsfordulatok viszont minden esetben a polgári demokráciát csupán a személyiségi jogokra korlátozó (cseh)szlovák hatóságoktól függtek, másrésztől a Sziklay Ferenc munkáját valamiképpen gátoló, bíráló, vele szembenálló pártpolitikai, világnézeti irányzatok reprezentánsai olykor – érthető, megmagyarázható – elfogultsággal vázolódniak föl. S míg a személyes forma, a valakihez szólás lehetővé teszi azt, hogy az apai sértettségek örököséként az emlékezés szerzője ne szlovákiai magyar művelődéstörténetet írjon, hanem annak a Sziklay Ferenc nevéhez és tevékenységéhez fűződő eseményeiről számoljon be, amiként az emlékező fiúban megrögződött feltehetőleg jórészt az apai elbeszélés alapján), addig az immár ezt a kötetet is forrásként felhasználó kutatásnak majd nemcsak Sziklay László értékítéleteit kell mérlegelni és szembevetni az Országos Széchényi Könyvtárban archivált Sziklay Ferenc-hagyatékkal, egyes akciók, személyes viszonylatok „hátterét” „reálpolitikai” esélyeit az eddiginél jobban megvilágítandó. S csak mellékesen jegyzem meg, hogy Máraihoz hasonlóan Fábry Zoltán se szereplője ennek a memoárnak, jóllehet a Sziklay Ferenc–Fábry Zoltán levelezés darabjai már megjelentek, ha nem is példaszerű és filológiai hibátlan kiadásban, és egyáltalában, a hivatalosnak mondható szlovákiai magyar intézményrendszer (amelynek létrehozódásában bizonyos szektorokban aligha elhanyagolható tényezőnek számított Sziklay Ferenc munkássága) és ez intézményrendszeren kívüli irányzatok lehetséges kapcsolataira csupán célzások olvashatók (mint amilyen Sziklay Ferenc és a Sarló fiataljai közötti viszony, illetőleg Dobossy László változó magatartása Sziklay Ferencsel szemben). Elismerem, hogy erre talán a teljes anyag kiadása során lehetne választ kapni, hiszen a terjedelmes emlékezés „meghúzva” jelent meg. Ezért jó lett volna függelékben a kutatás meg az érdeklődők számára közölni, mi maradt ki. Mivel a szlovákiai magyar művelődéstörténet kutatása igényli azt, hogy különféle nézőpontú emlékezéseket lehessen összevetni, így mindenképpen jogos az olyan megközelítés is, amely súlyosan elmarasztalja azokat, akik egy más emlékezésben vagy kutatásban pozitívabb szereplőkként jellemeztetnek. Meg az is teljesen indokoltnak vélhető, hogy nagy szükség volna ezután Sziklay Ferenc pályaképének markánsabb megrajzolására, nem utolsósorban a kéziratári-levéltári adatok alapján, áttekintve számottévként publicisztikai munkásságát is. Hiszen kissé leegyszerűsített, mondhatnám úgy is: „voluntarista” megfogalmazások élnek még a kérdés kutatóinak körében is, konzervatívizmusból, a dilettánsok kezdeti pártfogolásában megbélyegezve Sziklay Ferencet. A magam emléke alapján állíthatom, hogy egy kétosztatú, Sarló- és Fábry-központú szlovákiai művelődéstörténet hajlamos a rövidre zárásra, a pozitív-negatív meghatározásra. Amikor a Magvető Kiadó kérésére részt vettem a *Mártír írók antológiája* új, bővített kiadása személyiségrajzainak elkészítésében (S két szó között a hallgatás... Budapest, 1970.), Sebesi Ernő, Neubauer Pál és Antal Sándor mellett Sziklay Ferenc rövid arcképét is megrajzoltam, mint aki ugyan nem a vészidő áldozata volt, de áldozat-

tos munkája és nem utolsósorban a visszacsatolás után ért mellőzések hozzájárultak fájdalmasan korai halálához. Az elkészült rövid pályarajz végül nem kerülhetett be a kötetbe, mert valaki („eredménnyel”) tiltakozott az ellen, hogy egy „szélsőjobboldali személyiség” helyet kaphasson a könyvben. Hogy Sziklay Ferenc még jobboldalinak sem nevezhető, nemhogy szélsőségesnek, az nemcsak ebből a kötetből, mármint Sziklay László emlékezéseiből tudható, hanem műveiből, kiadott (és kiadatlan) leveleiből, főleg húszesztendősi kisebbségpolitikai szerepléseiből is. Éppen az ellenkezője igaz: mindenféle szélsőséggel szemben állt, mindig kereste a megköthető, a „vállalható” kompromisszum lehetőségét, a szlovákiai magyar „autonóm” művelődésügy érdekében kötött szövetségeket, ám a Csehszlovákia alkotmányában (is) biztosított, a békeszerződésben vállalt (ám a csehszlovák vezetéstől be nem tartott) kisebbségi-kulturális jogok fenntartásához ragaszkodott. Iskoláztatása, irodalom- és kultúraszemlélete valóban a XX. század első évtizedeiben formálódott, de azok közé tartozott, akik viszonylag gyorsan reagáltak a magyarság megváltozott helyzetére, és rádöbbentek arra, hogy sem a passzivitás, sem a dezertálás nem vezet célhoz, hanem a kultúrában határozottan és akciókkal kell biztosítani a magára maradt magyarság képviselését. Ennek lett aztán az eredménye, hogy Sziklay Ferenc sem íróként, sem fordítóként nem alkotott Márai Sándor mércéjével kiemelkedőt, de átvéve a cseh pragmatizmus „aprómunka” gondolatát, ezt megszerelve azzal a felismeréssel, hogy egy multikulturalitásra kényszerült társadalomnak a multikulturalitásra nézve kényelmetlen és olykor ellenséges környezetben kell munkálkodnia, még regényeivel is, ám mindenekelőtt szervezőmunkájával, előadásaiival, újságcikkeivel a „megmaradás”, a kulturális önszerveződés ügyét szolgálta. Még hozzá a végső mérleget tekintve: tiszteletre méltó módon, eredményesen.

És most itt, ezen a ponton, még mindig fenntartva az *Egy polgár vallomásaival* való egybevetetőséget, térek rá a polgártudat megjelenítése kísérletének bemutatására a Sziklay-memoárban. Annál is inkább szükségesnek mutatkozik ez, mivel Márai „önéletrajza” ugyan hasznosul például a mai szociológiai, olykor a várostörténeti oktatásban (és kutatásban), azaz kevésbé számolva ama műfaji besorolásával, miszerint önéletrajzi regény volna, módszeres eljárásai azonban a szépirodalom körébe sorolják, még akkor is, ha igazat adok Mekis D. János megállapításának: „Márai Sándor könyve nemcsak a megszólalás lehetőségeit kereső másodmodern önéletrajzi-irodalom számára kínált fel szuggesztív műformát, hanem áthagyományozódó *Kulturgut*ként hatott a narratív élettörténet-értelmezés azon megnyilvánulásai számára is, amelyek nem tartoznak a professzionális irodalom körébe”. Sziklay Lászlónál (az általa vagy más által adott címbe emelt) „kassai polgár” kijelölni látszik a tájékozódás/tájékoztató irányát, a mű közvetlen címzettje szintén (jóval fiatalabb) kassai lakos, az apa küzdelmei is jórészt Kassán játszódnak le, míg az emlékező lapszerkesztői és felső-iskolai munkálkodásának, valamint a női főszereplőknek sorstörténete szintén Kassán bonyolódik, valahol a családi idill és a történelem okozta hányattatások terében. A Város allegorizálása a hagyományértelmezésnek irodalomközpontú változatát erősíti, részint a Sziklay Ferenc működtette Kazinczy Társaság és Kiadó névadói emlékezetét hangsúlyozva, részint a Sziklay László alapította *Új Magyar Museum (1942–1944)* révén Kazinczy és Batsányi XVIII. század végi szépirodalmi-szerkesztői vállalkozását a látókörbe vonva. Ez a fajta kulturális emlékezet az újraírások/újraírók labirintusába irányít, hiszen előbb a kisebbségi helyzetbe taszítás, utóbb a visszacsatoláshoz fűzött remények szétfoslása éppen annak a polgártudatnak ellentettje, amelynek létezését mind Márai, mind Sziklay László Kassával és a Kassán-léttel, nem utolsósorban a kassai történettel

hozza kapcsolatba, és amely legalább oly mértékben „virtuális” téridős viszonyokat terem, mint amilyen mértékben a sorsfordulatok minduntalan ennek a polgárlétnek általános, szélesebb körű szellemi létformává válni képtelen voltát hangsúlyozzák. Kiváltképpen oly módon, hogy Sziklay Lászlót apja küzdelmei, majd saját, részben budapesti, részben szegedi tapasztalatai a (magyar) polgári szellemiség hiányára döbbsentik rá. Nyíregyházán az a dzsentri-mentalitás rémíti meg az ifjú tanár Sziklay Lászlót, amely – teszem hozzá – pervertált változata Krúdy Gyula nyírségi dzsentri-történeti figuráinak. Budapesten elsősorban a Pedagógiai Főiskola puccsszerű megszüntetése arra emlékezteti Sziklay Lászlót, hogy a polgári alapértékek, a személyiség, a minőség, a színvonalas munka, a kötelességtudás, az intézmény tisztességes szervezése-szolgálata már nem látszanak érvényesnek lenni a totalitárius állam dogmatikus-álságos (kulturálisnak csúfolt) politikájában. Szegeden az úgynevezett konszolidáció éveiről kapunk plasztikus képet, a kisszerű intrikák űzik el az akkor már nemzetközi hírű tudóst arról a tanszékről, melyet ő alapított, és amelynek révén a szlovák-magyar irodalmi kiegyenlítődést és a magyarországi szlovák nemzetiség kulturális fölemelését szolgálhatta. Hiszen a tanszékvezetést megkaparintani akaró „kollégák” személyi ambícióikat élik ki, Sziklay László viszont – és erre magam is tanú volnék – sosem egy *ügyből* akart élni, mindig egy *ügyért* (elmondása szerint ezt Horváth Jánostól, egyetemi professzorától tanulta, de nem utolsósorban apja példájából is). Rövidebbre fogva: a Kassán megélt vagy a Kassának tulajdonított szellemiség kettős forrása az apa emlékezete és Márai önéletrajza, amelyben a „Garrenek művé”-nek ama nehezen megnevezhető, még nehezebben meghatározások közé fogható „légkör”-nek szintén az apa a reprezentánsa, az önéletrajz mellett a *Féltékenyek* című regény tanúsága szerint (amelynek viszont Fischer-Colbrie Ágost püspök, persze, nem néven nevezve, ugyanúgy szereplője, mint Sziklay Ferenc élettörténetének, szerkesztői „karrierje” megindulásának). Hogy ezen a helyen menyire volna helyénvaló a protestáns etika örökségéről és XX. század eleji változatáról szólni, további töprenkedés tárgya lehetne, és nem elsősorban Sziklay Ferenc konvertálása miatt (és itt megint csak arra lennének figyelmesek, hogy a klerikalizmussal átszótt és a feudális maradványaitól nem teljesen megszabadult XX. század eleji Magyarország miként torolta meg Sziklay Ferencen liberális világnézetről árulkodó cselekedetét, s ez miként jelezte a polgártudat eleve „kisebbségi” státusát). Nevezetesen az a fajta „légkör”, amely az *Egy polgár vallomásaiból* kiolvasható, és amelyet – ismételtelen nem árt hangsúlyozni mind Sziklaynál, mind Márainál – az apa léte, magatartása, pályája tesz szemléletessé, részint a kultúrában-léttel, részint egy nyugat-európai színezetű városiassággal jellemezhető, lett légyen annak életmódbeli vetülete, világnézeti/szemléleti vonatkozása, illetőleg „szereptudata”, a szónak korántsem a látzat-valóság századfordulós dichotómiája értelmében. (Márainál: „Művelni magam, hogy másokat művelhessek. Minőséget akartam.”) Szereptudat ez, ám sokkal inkább a személyes felelősség tekintetében, mind a családi élet szervezetsége, mind egy élhető élet megvalósíthatósága viszonyrendszerében, mind a család szűkebb köréből kilépve a városi kulturális ügyek, majd a kisebbségivé kényszerült magyarság kulturális/politikai képviselőjének (már többször így írva, de a vállalás jellegének hangsúlyozása miatt feltehetőleg indokolva a szóhasználatot) *szolgálatában*. Ez a szolgálat-tudat „pedagógiai” éthoszból éppen úgy nyilvánvalóvá válik, mint a magánélet és a közélet kultúrára orientáltságában. Mind Sziklay Ferenc Szlovákiát bejáró előadásorozatában (amelynek tárgyát Sziklay László közli, s ez éppen nem egy megmerevedett konzervatívról árulkodik), mind Sziklay László nyíregyházi, budapesti és szegedi tanárságában érzé-

kelhető az a magatartás, amely az előadás hallgatóságában, a középiskolai és főiskolai/egyetemi hallgatókban nem a tanítás „tárgyát” látja, hanem interperszonális viszony kialakítására törekszik, és ezen keresztül a „másik” felet igyekszik érdekeltté tenni a közös munkában. Ezzel párhuzamosan az interperszonális viszonyban az előadó, a tanár személye is alakul, folyamatosan létrehozván azokat a feltételeket, amelyek nemcsak a kölcsönös be-, hanem a kölcsönös elfogadást eredményezhetik. S ha a polgártudatról, a „léggör”-ről, illetőleg a Garrenek művéről esik szó, az értelmiségi pálya legföljebb a kényszerítő és mind jobban nehezülő külső körülmények között válik „képviselési”-vé, az individuális szubjektumok létrehozhatóságát a nyelv- és szubjektumfelfogásban körvonalazódó külső és belső „ellenállások” gátolják.

Ez utóbbi, tézisszerűen hangzó megállapításhoz újólaj (Márai és Sziklay László kötetibe belelapozva) néhány magyarázatot fűzök. Miközben Kassa „szellemi életforma”-ként konstituálódik az irodalmi művekben, a kassai létről, az apai küzdelmekről szóló beszámolók, az „idegenek”, mondhatnám úgy is: „kolonizálók” értetlen viselkedéséről és múlttagadásáról szóló beszámolók éppen a polgártudat foszlékonyására, a mind szűkebb, családi térre korlátozódó lehetőségére mutatnak rá. A polgártudat, amely a személyiség létesíthetőségét egy Bildungsbürgertum típusú polgárság keretében vélte megvalósíthatónak, egyfelől a mind nehezebben őrizhető illúziók birodalmába kerül, másfelől irodalmi művek révén artikulálható. Ezek az irodalmi művek kénytelenek számolni azzal, hogy a vékony, valóban polgári réteg nyelv- és személyiségfelfogását egy jobb esetben is csupán utóvédharcban képes fönntartani, ám ezek az utóvédharcok messze nem kizárólag a hazai vitákban torzulnak, hanem az európai politikai és kulturális környezet sem érzi továbbtarthatónak ezt a XIX. századnak minősített nézetrendszert. S annyiban valóban XIX. századi, hogy a realista, romantikus, naturalista, szimbolista „esztétikák” nyelviségében fokozatosan bizonytalanodik el, nem egyszer hitelét veszti a személyiség kommunikatív tevékenysége, s válik mind inkább kérdésessé a világ nyelvi megragadhatósága. Am Kelet-Közép-Európában egyfelől jónéhány helyen még a XIX. század közepén sem válik teljessé a „hivatalosan” elfogadott, „megteremtett” irodalmi nyelv, a jelentős, nyelvet meghatározó szótárak története szintén elhúzódik, másfelől a személyiség meg a nemzet-személyiség egymásra vetíthetősége és vetülése azt a fajta historizmust élteti (nem egyszer még a XX. század elején is), amely a képviselési szólás kollektív érvényét sokáig fönntartja. Márpedig sem a kisebbségi társadalmak megosztottsága, sem az ezt jól érzékeltető esztétikai-művészeti diszcrepanciák (a kisebbségi magyarok között felbukkanó 1918/19-es emigránsok, az önképzőköri színvonalú, hajdan alapított helyi kulturális társulatok aktivizálódása, az avantgárd felé tájékozódók, a kisebbségi helyzetüket átértékelők stb.) nemigen engedik meg annak a – ki tudja, mennyire megvalósítható – szélesebb körű összefogásnak megteremtését, amely nemcsak a többségi nacionalizmussal, anti-demokratizmussal szemben tudja ellátni az érdekképviselést, hanem a kisebbségi társadalmon belül a sokféle egységben hajlandó gondolkodni. Azaz nem törekszik az egyszínűség létrehozására, hanem a kölcsönös elismerés gesztusaival veszi tudomásul érdekek, értékek, felfogások, magatartások különbözőségét. Ha jól olvasom Sziklay László emlékiratát: apját efféle integratív, közvetítő, a megértésre törekvő személyiségnek mutatja be, akinek próbálkozásai a dialógus tárgyában rajta kívül eső okok miatt nem bizonyultak sok esetben sikereseknek. Ugyanakkor nem vetődik föl az a probléma (és fölvetődését egy szubjektívra hangolt visszaemlékezéstől aligha lenne jogos követelni), hogy a modernitás régi típusú közösségeket eleve bomlasztó irányai

miként zárják be a merő hagyományörzésbe a kisebbségi személyiségek egy részét (akiknek – s ez sem egészen mellékes tényező – a többségi politika alig hagy más teret, mint a sérelmi politikát), illetőleg az avantgárd és a hagyományértelmezés dichotómiái milyen változatokat hívtak elő (és előhívtak-e integrálható beszédmódokat) a szlovákiai magyar társadalomban és művészetben. Itt figyelmeztetnék arra, hogy Márai Sándor az, aki „nyugati”, majd az 1930-as évektől kezdve budapesti tapasztalatai alapján tudatosította, miszerint hanyatlik, szétfoszlik, provincializálódik az a kultúra, amely csupán őrzi és nem teremti szüntelen újjá a hagyományt. Ez az állandóan újjá-alakított, újjá-teremtődött hagyomány a maga sokféleségében, különféle szociolektusaiban, egyfelől rálátást enged az értékek szétesésének folyamatára (amelyet a történelmi események: az első és a második világháború, a forradalmak, a békediktátumok stb.) siettetnek, másfelől éppen a másodmodernségnek kronológiailag többé-kevésbé a Sziklay Ferenc- és részben a Márai-pályával egyidejű szerzői kísérlik meg az értékek széthullása és értékek tételezése folyamata dialektikájának feltárását és megjelenítését. A késő-modern irodalom fontos törekvései közé tartozik, hogy a szubjektum válságára és a vele együtt felvetődő bölcséleti-irodalmi kritikára innovatív írásmóddal és formai kísérletekkel reagáljon, véli Peter V. Zima. Az 1880-as esztendőkből Nietzsche modern világunk kettős karakterén töprengett, ugyanazokból a szimptomákból lehetne a hanyatlásra és erősségére következtetnünk. A szűkebb cselekvési és gondolkodási térre szorított kisebbségi szerző a sokkot okozó helyzet utáni első eszmélésében az erők naiv módon tételezett összefogásában gondolkodott, az értékmentés módozatain próbált meg munkálkodni. Sziklay Ferencnek ezt a magatartását minősítette egy (valamivel és sokkal) későbbi reakció korszerűtlennek; míg Márai Sándor a szlovákiai magyar fiatalok mozgalmairól nyilatkozva több ízben hangsúlyozta azok „európaiságát”, mentességüket a konzervatív hagyományörzés elavult alakzataitól. Egyben (e téren) a polgártudat értelmezésében mutatkozó eltérések jelentkeznek. Márai előbb Német-, majd Franciaországból résztvevője a szlovákiai magyar irodalmi életnek (mindenekelőtt a *Kassai Napló*-ban publikált írásaival), Sziklay Ferenc belülről látja, mozdítja elő a kulturális (ön)szerveződéseket, és kénytelen szemlélője a pártosodásnak a kultúrában. Így álláspontjuk természetesen külön utakat előlegez, viszont (ideszámítva Sziklay László emlékezéseit) a Város allegóriáját valamennyien továbbgondolhatónak hiszik. Márainál a Város olyan utópikus (inkább feltételezett, mint valós) terv része, amely a modernségben is éltethető polgártudat művésziességét (ismétlek) szellemi életformává avathatja, és így részint a „nyugati”, művészetrel azonosuló városképzetek ekvivalensévé válhat (a kassai és a nyugati „dóмок” jelképiségeinek összegondolása révén), részint a polgári magatartásforma lehetőségein gondolkodik el, annak ugyan – regényeiben – inkább önfelszámoló folyamatát érzékeltetve, nem egyszer önironikus gesztusokba játszattva át a polgártudat makacs igyekezetét önmaga őrzésére. Sziklay Ferenc és Sziklay László közéleti és műfordítói, Sziklay László tudósi munkásságában a multikulturalitásba véli(k) kicsengetni ezt a polgártudatot, nem pusztán a tolerancia-gondolat hangoztatásával, sokkal hatásosabban a kultúrák és nyelvek, irodalmak és magatartásformák közvetítésének igyekezetében. Ennek mindkét Sziklay életművében számos példáját lehetne felsorolni, Sziklay Ferenc opera-szöveggönyv fordításaitól a *Mai szlovák novellák* közös fordításkötetéig, illetőleg egészen addig, hogy a magyar szlavisztika történetében Sziklay László szerepe a magyar szlovakisztika „nagykorúsítása”-ban, emancipálásában egészen kiemelkedő jelentőségű. Az emlékiratból tudjuk meg, hogy az apai példa és intelem fordította úgy Sziklay Lászlónak, a magyar-francia-szlovák

szakos egyetemi hallgatónak érdeklődését, hogy (miután a Városra is emlékezve Kazinczy Ferencről írta doktori értekezését) a szlovák irodalom és a szlovák-magyar kapcsolatok kutatásának szentelte életét. Igaz, hogy – mint az emlékirat a szükségesnél talán valamivel kurtábban említi – más tényezők is ebbe az irányba térítették Sziklay Lászlót, így a Gál István szerkesztette *Apollo* megjelenése 1934-től, a Csuka Zoltántól 1933-tól kiadott *Láthatár*. Az első, bár szlovák–magyar érintkezésekre alapozó közép-európai programtanulmányt viszont a debreceni Hankiss János kérte Sziklay Lászlótól a *Helicon* című, nemzetközi szerkesztőségű, összehasonlító irodalomtudományi folyóirat részére, ez az írás olasz nyelven(!) jelent meg. Ám mindez előrevetítette, hogy Sziklay László azok közé fog tartozni (Klaniczay Tiborral, Sőtér Istvánnal, Vajda György Mihállyal, Horváth Károllyal együtt), akik a második világháborús kelet-nyugati megosztottság ellenében, a szellemi „vasfüggöny”-ön rést ütve, éppen az összehasonlító irodalomtudományi munkákkal emelték ki a magyar irodalomtudományi/kulturális életet elszigeteltségéből, és 1962-től kezdve bekapcsolták a magyar szellemtudományokat (ismét!) a nemzetközi munkamegosztásba. Tevékenységük szegedi vonatkozásáról szólva: Sőtér István az 1940-es évtized második felében tanított a szegedi egyetemen, Horváth Károly szintén itt volt vezetője a magyar irodalmi tanszéknek, Vajda György Mihály ugyancsak itt 1974-ben megalapította az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékét, Sziklay László pedig a szegedi Tanárképző Főiskola tanszékvezetőjeként, majd a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara címzetes egyetemi tanáraként vett részt Szeged szellemi-tudományos életében, jelentette meg írásait a szegedi főiskola Évkönyveiben, Tudományos Közleményeiben, illetőleg a *Tiszatáj* című folyóiratban.

Míg egyfelől előbb a kisebbségi lét zártsága és „bebörtönözöttség”-élménye téteti kétségessé a személyiség létesülését (hiszen a lét kényszerpályákon, az „ahogy lehet” személyiségtorzító „alternatívái” mentén telik el), másfelől utóbb a totalitárius rendszer úgyszintén zsákutcába torkollatja az előző korszakból származó kezdeményezéseket, és előírt, kötelezővé lett terminológiájának egyneműségébe erőlteti a sokféle-képpen gondolkodókat. Márai Sándor ugyan az emigráció „iszonyú” szabadságát választotta, hogy legalább szabadon hallgathasson, de a „kizártság” sem biztosítja a személyiség folyamatos jelenlétét (a világban, az anyanyelvi tudatokban, a „világ”-irodalomban); és így mindhárom életpályát a megszakítottságokkal, be nem fejezettségekkel, a történelemben vetettséggel együtt kell/lehet látnunk. Mindebből nem következik, hogy egy különféleképpen értett polgártudat megvalósíthatatlannak, „élhetetlennek” bizonyult volna a XX. században, de nem következik az ellenkezője sem akkor, ha olyan élet-tervnek fogjuk föl a polgárlétet a XX. század Magyarországon, amely az Osztrák–Magyar Monarchia végső évtizedeitől, az országvesztés, a „szétszóródás” keserves tapasztalatait át az újra-létesíthetőség kétségeiig, majd a nagyhatalmak által elfogadott totalitárius rendig tartó folyamatban mindig újrafogalmazódik, újra-körvonalazódik, és elsősorban az irodalomban, a legérzékletesebben Márai Sándor műveiben az „ábrázolhatatlan ábrázolásakor” kap alakot.

Az a régebbi történetiszemlélet diktálta tézis, miszerint a történeti Magyarországon nem jött létre „nyugati” értelemben vett polgárság, éppen úgy újra-gondolandó, mint az, hogy a városi lakosság „nem magyar” (főleg német és zsidó) elemeknek elmagyarosodásával jött létre. Márai Sándor Kassára és Kolozsvárra hivatkozik, mint ahol meglehetősen az a társadalmi réteg, amely a magáénak tudta-élte a polgári értékeket, a műveltséget és létmódot, és az 1928 utáni Budapesten élve is több ízben állítja egymással

szembe Kassa és Kolozsvár történelmi polgárságát a felszínesebbnek elgondolt budapestivel. Írói szemlélettel nem célszerű a történelmi kutatás adatait szembeállítani, annyi bizonyos, hogy 1867 után megindult a nagyvárosiasodás folyamata, a technikai-ipari fejlődés felgyorsult, Budapesten koncentrált a szellemi élet jórésze (bár a XX. század elején például Nagyvárad is kulturális központként könyvelhető el), és megeremlődött a nyugati értelemben vehető, európai kitekintésű és érdekű polgárság lehetősége. Amely azonban nem volt, később sem lett a politikai hatalom birtokosa. Ugyanakkor a polgári értékek hangsúlyos vállalása, a polgártudat szembeállítása a hivatalosan hagyományosnak hirdetett „értékekkel” konfliktusforrás lett, nemcsak a magyarországi, hanem a kisebbségi magyar társadalmakban is. Nemcsak Márai idevonatkoztatható írásait célszerű ideidézni, hanem Jócsik Lajosnak mainapság érdemtelenül keveset emlegetett *Iskola a magyarságra* című emlékezését az 1918–1938 között eltelt csehszlovákiai magyar évtizedekre, és általában mindazoknak megnyilatkozásait, akik a polgári-kispolgári-paraszti létből „kiemelkedve” léptek be a régi rendhez ragaszkodó társadalmakba. Sziklay László nyíregyházi élményei a reklamáló katonatiszt-szülővel, a söröző igazgatóhelyetessel, általában a bemutatkozó vizitre igényt tartó városi társadalommal fontos „mikro”-adatok mentalitások összebékíthetlenségéhez, olyan társadalmi megosztottsághoz, amely egymással nem vagy alig érintkező nyelvek révén artikulálódik, amelyek között nem vagy alig van átjárás. De éppen úgy más diszkurzus a totalitárius államé, amely a polgárt legföljebb szitokszóként emlegeti, s így a „hagyományos” (mondjuk, a Márai és Sziklay Ferenc által elfogadott) polgári értékeket száműzi.

Az idősebb, nyugdíjas tanár, kutató Sziklay László számvetése nem mentes a nosztalgától, amelyről az *Egy polgár vallomásai* meg a *Naplók* Márai megtagadja magát. Az a fajta *sértődöttség*, amellyel Márai már 1943 körül leszámolt, („Nem meglepődni és nem megsértődni”), szintén ott munkál Sziklay László emlékezéseiben. Félreértés ne essék: itt nem személyes ügyek miatt érzett jogos megbántottságot értek sértődöttségen, hanem Márai terminusát alkalmazom. Az 1945 előtti Márai sokszor érezte magát sértettnek, mivel – ahogy egyhelyütt írta – a kor áhítat nélküli volt. Mivel a magyar uralkodó körök huszonöt éven keresztül elárulták a műveltséget. („Arról van szó, hogy huszonöt éven át egy társadalom megtagadta a műveltséget.”) Mivel nem tudásra, ismeretre vágytak, pusztán jólétesültségre. Egyszóval a sértődöttség oka az volt, hogy a magyar világot – Márai szerint –, illetőleg annak jelentékeny hányadát, ugyanazzal az érték-vákuummal lehet jellemezni, mint Hermann Broch szerint a Monarchiát lehetett. Az elmulasztott lehetőségek sorozata volna felróható annak a bizonyos magyar világnak. Sziklay Ferencet az „sértette”, hogy lényegében ugyanez volt elmondható a sokkal nehezebb körülmények között létezni kényszerülő szlovákiai magyar társadalomról is, az értékek kölcsönös cseréje, a sokféleség jogának elismerése helyett kizárólagosságok, monologizálások kifejeződésének, agressziójának volt tanúja, s így békéltető törekvései számára kevés tér nyílt. Sziklay László pályája sem volt mentes a félreértésektől, a gáncsoskodásoktól; ám lényegében jól körvonalazható életterv szerint alakult. Már másutt szóltam arról, hogy első, 1934-ben, az *Apollo*-ban kiadott szlovakológiai értekezését kisebb, hangsúlyozom: nem lényegi módosításokkal átvette 1962-es monográfiájába, *A szlovák irodalom történetébe*, amelyben „elméleti” igényteliséggel érvényesül a szlovák nemzeti narratívával szemben az Apollo-„nemzedék” megalapozta közép-európai humanizmus szempontja, különös nyomatékkal pedig a hungarus-tudat megannyi változata, kiváltképpen az úgynevezett nemzeti ébredést

megelőző periódusokban. Itt Sziklay László például az egyoldalú „barokk szlávizmus”-sal szemben emeli ki a szlovák–magyar közös hozzájárulást Magyarország irodalom-, sőt művelődéstörténetéhez; s ez a mindkét részről sokszor felejtésre ítélt, jelentéktelennek minősített magatartás, gondolat, nemzeteszme azért elég erőteljesnek és virulensnek bizonyult, hiszen még a XX. században is akadtak olyan szerzők és művek (Sziklay László meggyőzően fejtegeti Hviezdoslav *Véres szonettjeinek* egyik vezérgondolatát, a szláv eszme és a hungarus patriotizmus együttes vállalását), hogy emlékeztessen arra a multikulturalitásra és közös nyelvre, amely Pozsonytól Kassáig egy régiónyi területet jellemzett. Az apai örökség e téren akként volt továbbgondolható, hogy a polgári világ formáinak őrzése a világra nyitottság alakzataival lett együvé szervezhető. Ennek ugyan a totalitárius állam – eufemisztikusan szólva – nem kedvezett, de éppen a többek által a feudális magyarországgal szembeállított „felvidéki ember” nem ideáltípusként rajzolódott ki, hanem a kisebbségi lét-gyakorlat során teremtődött, megvalósult polgár személyiségében jött létre. Jócsik Lajos 1940-es *Idegen igában* című visszaemlékezése nem a kultúrfölény korábban meghirdetett eszméjét vélte ön-megtartó erőnek, hanem a minőség ellenállását vázolta föl az alacsonyabb, a más, de semmi esetre sem „európaibb” értéket képviselő, a szó általános értelmében vett „kultúrformákkal” szemben. Kassát Jócsik emígy jellemzi: „A város nem vesztette el döntő magyar mivoltát a megszállás ideje alatt. A magyar kultúra gazdag hagyományai voltak a városban és a magyar urbanitás sokáig ható erő, mérték és forma maradt. A csehek és szlovákok nem hoztak a városba magasabb rendű kultúrformát” (Jócsik diagnózisa egybeesik a *Féltékenyeket* író Máraiéval, de nem utolsósorban a két világháború közötti kassai magyar kulturális életet jellemző Sziklay Lászlóéval). Egy másik idézet Jócsiktól: „A kisebbségi helyzet legnagyobb eredményének tartom, hogy a polgáriság értelmét visszavezette eredeti jelentéséhez, amikor még a polgári kultúrlét és nemzeti lét teljesen egybeestek” (Ez a gondolat sem idegen Máraitól, elsősorban színművét, *A kassai polgárokat* lehetne idézni). S a könyvnek *A felvidéki ember* című fejezete már egészen közel visz a kutató és emlékiratot szerző Sziklay Lászlóhoz: „Ő a középeurópai élet sokkal nagyobb szeletét ismeri, mint az anyaországi ember, s a kritikai józansága és szemléleti biztonsága ezzel arányosan nagyobb. Jó és nagyon hasznos dolog lenne, ha a hazatért északi magyar éppen most sokat beszélne középeurópai tapasztalatairól”.

Sziklay László oly módon önéletrajz-író, hogy közben a kisebbségi lét lehetőségein éppen úgy eltöpreng, mint egy rendhagyó pálya emlékezetén: mivelhogy a szlovák-magyar irodalmi/kulturális kapcsolatoknak szentelni egy életet meglehetősen kockázatos, sőt: veszélyes vállalkozás; Sziklay feltehetőleg több ízben ismételtette Petőfi Sándor fölismerését, talán az élet munkáinkért nem fog fizetni semmivel. Magam is tanúja voltam nemcsak túlzottan önkritikus megnyilatkozásainak, hanem a visszhangtalanság vagy a rosszindulatú félreértelmezés okozta elkeseredésének is, amelyet el kellett nyomnia (a fegyelmezettség és a tapintat Márai szerint polgári erények), hiszen várta a maga által célul kitűzött újabb feladat-megoldás. A polgári örökség szerves része a következetesen, szinte tántoríthatatlanul végzett munka. Camus ugyan sziszifoszinak írta le, ám éppen a munkavégzőnek juthat osztályrészül, ha más nem, munkája, léte „abszurdításának” átlátása. Nem a 'credo, quia absurdum' vágyakozásával, hanem avval az elszántsággal, amely mindig képes rácsodálkozni a létre. Sziszifoszt tudja, olvashatjuk Camus-nél, hogy a kő, az ő kőve megvárja. Sziszifoszt boldognak kell elképzelniünk, zárja a francia író esszéjét. Kosztolányi Dezső pedig Lev Tolsztoj paradoxo-

nokban gazdag élete tanulásaiból vonja le a következtetést: „Az ember legyen tudatában annak, hogy a földön él, és hogy valami még hátravan, ami beteljesíti és megkoronázza ember voltát, az élet végső konzekvenciáinak levonása”. Lehetséges, hogy ezt üzeni Sziklay László emlékezése szegedi tanítványainak, a szlovákság-tudomány mai művelőinek és a ma sem sokkal vidámabb sorsú kárpát-medencei magyaroknak?

A FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Lőrincz* Csongor: A líra medialitása. Hang, szöveg és intertextualitás 20. századi lírai művekben. Budapest 2002.
- Mekis* D. János: Az önéletrajz mintázatai – a magyar irodalmi modernség hagyományában –. Budapest 2002.
- Zima*, Peter V.: Das literarische Subjekt. Zwischen Spätmoderne und Postmoderne. Tübingen und Basel 2001.
- Márai* Sándor: Napló 1943–1944. (1945) Budapest 1990.
- Sziklay Ferenc* (kiadta): A Csehszlovák Köztársaság népművelési törvényei és rendeletei. Košice–Kassa 1935 –
- UGYANŐ: A Rákóczi-emlékmű leleplezése a szlovenszkói országos kiállítás idejében, Kassán, 1938. július 24-én. [Košice 1938.]
- UGYANŐ: Kassa. [Budapest 1938]
- Sziklay* Ferenc, *Oláh* József, *Sziklay* László (ford.): Mai szlovák novellák. Kassa 1943.
- Jócsik* Lajos: Iskola a magyarságra. [Budapest 1939]
- UGYANŐ: Idegen igában [Húsz év cseh uralom alatt]. [Budapest 1940.]
- Korábbi írásaim Sziklay Lászlóról:*
- Kelet-európai századok. Szerk. és bev. – . Budapest 1984.
- Szlovakisztikánk 25 éve. Filológiai Közlöny 1970. 282–285.
- Sziklay László 60 éves. Irodalmi Szemle 1972. 78–80.
- A Szabolcsi Szemle szlavisztikai anyaga. Szabolcs-Szatmári Szemle 1972. 110–114.
- Sziklay László 60 ans. Studia Slavica 1972. 179–181.
- Utószó Sziklay László: Együttélés és többnyelvűség az irodalomban című könyvéhez. Budapest 1987.
- Sziklay László 1912-1987. Studia Slavica 1987. 409–412.
- Az összehasonlító irodalomtudomány problémái. Tiszatáj 1995. 2: 49–63.
- Sziklay László szlovák irodalomtörténete. Irodalmi Szemle 2000. 3-4: 128–134.